

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده ادبیات و زبانهای خارجی

گروه زبان شناسی، آموزش زبان فارسی به غیر فارسی زبانان،
و فرهنگ و زبانهای باستانی

پیشوندهای زبان فارسی

استاد راهنما

دکتر ویدا شقاقی

استاد مشاور

دکتر گلناز مدرسی قوامی

راحله فراگردی

پایان نامه جهت دریافت کارشناسی ارشد

در رشته زبان شناسی

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه
کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: پیشوندهای زبان فارسی

نویسنده / محقق: راحله فراگردی

مترجم: دارد ندارد

استاد راهنما: دکتر ویدا شقاقی

استاد مشاور: دکتر گلناز مدرسی قوامی

استاد داور: دکتر کوروش صفوی

کتابنامه: دارد ندارد

واژه نامه: دارد ندارد

ندارد

نوع پایان نامه: بنیادی توسعه ای کاربردی

سال تحصیلی: ۸۷-۸۹

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

محل تحصیل: تهران

نام دانشگاه: علامه طباطبائی

دانشکده: ادبیات و

زبانهای خارجی

تعداد صفحات: ۱۶۶ عدد گروه آموزشی: زبان شناسی همگانی

کلید واژه ها به زبان فارسی: وند، تکواژ، تکواژ گونه، وندهای اشتقاقی، وندهای تصریفی، شبه پیشوند

کلید واژه ها به زبان انگلیسی: Affix, Morpheme, Allomorphe, Derivational Affix,

Inflectional Affix, Pseudo Prefix

چکیده

در این رساله ساختهای پیشوندی در زبان فارسی معاصر مورد بررسی قرار گرفته اند. از آنجا که شمار کارهای تحقیقاتی انجام گرفته بر روی پسوندها در زبان فارسی در مقایسه با پیشوندها بیشتر است و به کاربرد امروزی پیشوندها در فارسی معاصر چنان که باید و شاید پرداخته نشده است، لذا هدف این رساله تعیین کاربرد پیشوندهای اشتقاقی و تصریفی در فارسی معاصر، مقایسه کارکرد این دو گروه از پیشوندها در زبان فارسی و طبقه بندی آنها به لحاظ بسامد وقوع، زایایی و گستره معنایی می باشد. همچنین در این رساله مسئله تکواژگونگی و توزیع تکواژگونه ها بررسی شده، گستره معنایی آنها مورد مطالعه و تحقیق قرار گرفته و ضمن معرفی شبه پیشوندهای زبان فارسی، به این پرسش که آیا همواره وندهای اشتقاقی در مقایسه با وندهای تصریفی به پایه نزدیکترند یا خیر نیز به طور اجمالی پرداخته شده است. روش انجام کار تحقیقی در این پژوهش بر مبنای استخراج واژه های پیشوندی از فرهنگ بزرگ سخن و طبقه بندی آنها و نیز بررسی متون موجود در رابطه با پیشوندهاست که بدین منظور منابعی که درباره پیشوندها در کتابخانه های مختلف وجود داشتند، مطالعه و از آنها یادداشت برداری شده است. ÷

به همسر مهربانم

تقدیم و تشکر

در اینجا بر خود لازم می دانم مراتب تشکر و قدردانی خود را از استاد راهنمای عزیزم سرکار خانم دکتر ویدا شقاقی به جهت زحمات و حمایت‌های بی دریغ ایشان و نیز سرکار خانم دکتر گلناز مدرسی قوامی که از مشاوره ایشان در این رساله بهره بردم، ابراز دارم.

همچنین از زحمات دلسوزانه و بی شائبه دوست بسیار عزیزم سرکار خانم مریم السادات میرمالک ثانی که در تمامی مراحل نگارش این پژوهش، نگارنده را مورد حمایت و لطف سرشار خود قرار دادند، تشکر می کنم و برای ایشان و خانواده محترمشان از خداوند منان سعادت روزافزون را خواستارم.

اما بیش از هر چیز بر خود می دانم از زحمات همسر مهربانم که در طول مدت تحصیل همواره حامی و پشتیبان من بوده، از صمیم قلب تشکر کنم چرا که موفقیت خود را در این عرصه حقیقتاً مرهون صبر و فداکاری ایشان می دانم. برای ایشان از خداوند بلند مرتبه توفیق و طول عمر را مسئلت دارم.

الف) موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف):

باتوجه به مقایسه تعداد پیشندها و پسوندها در آثار بسیاری از محققان ایرانی، مشاهده شده است که تعداد پیشندها به مراتب بسیار کمتر از پسوندهاست و لذا زبان فارسی را زبان پسوندی دانسته اند. از آن جایی که شمار کارهای تحقیقاتی انجام گرفته بر روی پسوندها در زبان فارسی در مقایسه با پیشندها به مراتب گسترده تر و بیشتر است و نیز آنکه بسیاری از محققان بیشتر به لحاظ تاریخی به مطالعه پیشندها پرداخته اند و به کاربرد امروزی پیشندها در فارسی معاصر چندان که باید و شاید پرداخته نشده است، لذا در این رساله برآنیم تا با بررسی و مطالعه داده های گردآوری شده از فرهنگ بزرگ سخن، به جمع آوری و تحلیل بسامد وقوع پیشندهای زبان فارسی در گونه نوشتاری پردازیم و مشخص کنیم که در فارسی امروز بسامد کاربرد کدام پیشندها بیشتر است زیرا که در فارسی امروز پیشندهای اشتقاقی و تصریفی فعال و نیمه فعال که در خور لغت سازی باشند اندک اند. لذا هدف این رساله هدف رساله، تعیین کاربرد پیشندهای اشتقاقی و تصریفی در فارسی معاصر است و نیز اینکه با مقایسه کارکرد این دو گروه پیشندها در زبان فارسی، آنها را به لحاظ بسامد وقوع، زایایی و گستره معنایی طبقه بندی کرده و مشخص کنیم که در چه مواردی کدامیک مانع از حضور دیگری می شوند و آیا همواره این گونه است که پیشندهای اشتقاقی در مقایسه با پیشندهای تصریفی به پایه نزدیکترند؟ نکته دیگر بررسی توزیع تکواژ گونه های این تکواژها و گستره معنایی آنها و نیز بررسی و معرفی شبه پیشندهای زبان فارسی است که در این رساله به آنها پرداخته شده است.

ب) مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری، پرسشها و فرضیه ها:

با توجه به مفاهیم مورد مطالعه در این پژوهش، در بخش پیشینه به مطالعات مربوط به مفاهیم واژه، تکواژ، فرایندهای واژه سازی، اشتقاق و به طور عمده به مبحث وند به عنوان مبحث بنیادین اصلی این پژوهش در مطالعات ایرانیان و غیرایرانیان پرداخته شده است. لذا در ارائه تعاریفی جامع از هر یک از این مفاهیم، نگارنده به بررسی و ذکر تعاریف مطرح شده از محققانی نظیر فرشیدورد، باطنی، انوری گیوی، حق شناس، شقاقی، مشکوه الدینی، کلباسی و گلفام در بخش مربوط به مطالعات ایرانیان و همچنین محققانی چون آرونف و فودمان، متیوز، کاتامبا و استونهم، هسپل م، و بائر در مبحث مربوط به مطالعات غیرایرانیان پرداخته است. همچنین فصل سوم این پژوهش به ارائه مفاهیم بنیادین صرف نظیر واژه، تکواژ، تصریف و اشتقاق و نیز مفاهیمی چون زایایی و نیمه زایایی از دیدگاه بائر (۲۰۰۳) به عنوان چارچوب نظری این رساله اختصاص یافته است. اما پرسشهای مطرح شده در این پژوهش عبارتند از: ۱- چه تعداد پیشندها در فارسی معاصر کاربرد دارد؟ ۲- توزیع تکواژ گونه های این تکواژها به چه صورت او گستره معنایی آنها کدام است؟ ۳- پیشندهای اشتقاقی چه نقشی در واژه سازی ایفا می کنند؟ اسم، صفت یا فعل می سازند؟

۴- آیا همواره این گونه است که پیشندهای اشتقاقی در مقایسه با پیشندهای تصریفی به پایه نزدیکترند؟

پ) روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه مورد تحقیق، نمونه گیری و روشهای

نمونه گیری، ابزار اندازه گیری، نحوه اجرای آن، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده ها:

روش انجام کار تحقیقی در این رساله بر مبنای استخراج واژه های پیشوندی از فرهنگ بزرگ سخن و طبقه بندی آنها خواهد بود. بنابراین همان طور که پیشتر نیز ذکر شد در این رساله بر آنیم تا با بررسی و مطالعه داده های گردآوری شده از فرهنگ بزرگ سخن، به جمع آوری و تحلیل بسامد وقوع پیشوندهای زبان فارسی در گونه نوشتاری پردازیم و مشخص کنیم که در فارسی امروز بسامد کاربرد کدام پیشوندها بیشتر است. استفاده از تکنیک های زبان شناختی و اصول ساخت واژه مهمترین ابزار تجزیه و تحلیل داده ها در این پژوهش است. لذا مفاهیم مطرح شده در این رساله عبارتند از: فرایندهای واژه سازی، اشتقاق، تکواژ و انواع آن، تکواژ گونه، وندهای اشتقاقی، وندهای تصریفی و شبه وند که در اینجا به ارائه تعاریف مختصری از هر یک می پردازیم:

چنانچه گویشوران هر زبان برای بیان مفهوم مورد نظر خود، واژه ای را در واژگان ذهنی شان نیابند، بلافاصله با استفاده از فرایندهای واژه سازی زایا یا حتی با استفاده از الگوهای کمیاب و نادر و به قیاس دست به واژه سازی می زنند. از جمله فرایندهای واژه سازی که در اختیار ما قرار دارد، فرایند اشتقاق است که در واقع نوعی وند افزایی به شمار می رود. در تعریف تکواژ می توان آن را کوچکترین واحد انتزاعی زبان نامید که معنا یا نقش دستوری یا هر دو را دارد و بدون از دست دادن این معنا یا نقش، قابل تجزیه به عناصر کوچکتر نیست. تکواژها را به انواع آزاد و واژگانی تقسیم می کنند. تکواژ آزاد به تنهایی و به منزله واژه در زبان کاربرد دارد اما در صورتی که تکواژی به تنهایی در ساخت به کار نرود و همیشه به وجود سازه دیگری متکی باشد یعنی به پایه ای متصل گردد، آن را تکواژ وابسته می نامند. تکواژهای وابسته موسوم به وند را در زبان فارسی می توان با توجه به نقش ساختاری شان یعنی نقشی که در ساختمان کلمات ایفا می کنند، به وند های اشتقاقی و تصریفی تقسیم کرد وند های اشتقاقی نقش واژه سازی دارند به این معنی که واژه جدیدی می سازند که مدخل واژگانی فرهنگهای لغت را تشکیل می دهد، کاربردشان نظام مند و عام نیست یعنی با همه اعضای یک مقوله از کلمات به کار نمی روند، تعدادشان از وندهای تصریفی بیشتر است و از نظر محل قرار گرفتن در مقایسه با وندهای تصریفی معمولاً به پایه کلمه نزدیکترند. امکان افزایش و یا کاهش تعداد وندهای اشتقاقی آنها را در یک فهرست باز قرار می دهد. در مقابل وندهای تصریفی با مفاهیم دستوری سروکار دارند و هیچ گاه واژه جدید نمی سازند بلکه صورتهای تصریفی کلمه را به دست می دهند، کاربردشان قیاسی است یعنی با همه اعضای یک مقوله از کلمات می توانند به کار روند و کمتر استثناء می پذیرند. اتصال وندهای اشتقاقی به پایه اغلب منجر به تغییر مقوله آن می شود. هنگامی که برخی از کلمات به مرور زمان علاوه بر معنای اصلی خود، معنای ثانویه ای پیدا کنند و با معنی جدید در کلمات غیر بسیط به کار روند، این گونه کلمات را «شبه وند» می نامیم. تکواژ گونه نیز به گونه هایی از یک تکواژ که بنابر شرایط واجی، واژگانی، دستوری و صرفی در ساخت زبان به کار می روند گفته می ود. هر تکواژ نماینده طبقه ای از تکواژ گونه هاست که با آن شباهت آوایی دارند، به معنا یا نقش واحدی دلالت می کنند، در توزیع

تکمیلی با هم می باشند و قابل پیش بینی اند. هر کدام از تکواژگونه ها در جایگاههای خاصی به کار می روند که ویژگیهایی آوایی یا واجی، واژگانی، دستوری و صرفی ایجاد می کند. با نگاهی به تمامی پیشوندهای ارائه شده در آثار محققانی نظیر فرشیدورد (۱۳۸۶)، کلباسی (۱۳۷۱)، صمصامی (۱۳۴۶) و نیز مجموعه ای گرد آوری شده از فرهنگ بزرگ سخن می توان پیشوندها را به انواع زیر تقسیم کرد: پیشوندهای فعلی و پیشوندهای غیر فعلی. پیشوندهای فعلی را به انواع اشتقاقی و تصریفی تقسیم می کنیم. پیشوندهای فعلی تصریفی عبارتند از: ب- می- ن-

پیشوندهای فعلی اشتقاقی عبارتند از: باز- بر- در- فرا- فراز- فرو- فرود- وا- ور- پیشوندهای غیر فعلی اشتقاقی عبارتند از: ابر- ام- با- بل- بلا- بی- پاد- پری- پس- پیش- ڈژ- ڈش- سر- شاه- ضد- غیر- لا- ن- نا- هم-

ت) یافته های تحقیق:

در این پژوهش پیشوندها را به لحاظ نقشی که در واژه سازی ایفا می کنند، بدین معنی که عمدتاً به تولید مقوله دستوری اسم، صفت، قید یا فعل در زبان منجر شده اند و نیز به لحاظ اشتقاقی و تصریفی بودنشان بدین معنی که آیا منجر به تغییر معنا و یا مقوله دستوری پایه های همراه با خود شده و یا اینکه تنها به تولید صورت متفاوتی از پایه اصلی، بدون تغییر مقوله دستوری آن پرداخته اند، به انواع پیشوندهای فعلی اشتقاقی و پیشوندهای فعلی تصریفی و وندهای غیر فعلی را نیز به پیشوندهای غیر فعلی اشتقاقی تقسیم بندی کردیم، چرا که در زبان فارسی پیشوندهای غیر فعلی تصریفی وجود ندارند. همچنین در بخشی دیگر به معرفی و ذکر شبه پیشوندهای زبان فارسی پرداختیم و در تقسیم بندی دیگری از وندها طبق بررسیهای انجام شده، آنها را به انواع وندهای حافظ مقوله و وندهای تغییر دهنده مقوله یا زیر مقوله طبقه بندی کردیم. سپس مسئله زایایی که همواره به عنوان معیاری در تشخیص و شناسایی وندهای اشتقاقی و تصریفی مطرح بوده است، بررسی شد و بر این اساس وندها را به انواع سترون، نیمه زایا و کاملاً زایا تقسیم بندی نمودیم.

ث) نتیجه گیری و پیشنهادات:

طبق مطالعه انجام شده بر روی پیشوندهای مورد بررسی و تعیین بسامد وقوع هر یک از آنها مشاهده شد که حداقل و حداکثر بسامد وقوع پیشوندهای سترون از ۲ تا ۲۰ در نوسان است که به طور مثال می توان به پیشوند «پری» که تنها در دو واژه و پیشوند «اندر» که تنها در بیست واژه یافت شدند، اشاره کرد. به همین ترتیب حداقل و حداکثر بسامد وقوع پیشوندهای نیمه زایا به ترتیب ۴۷ (پیشوند غیر-) تا ۱۹۷ (پیشوند بر-) و پیشوندهای زایا از ۳۲۲ (پیشوند سر-) به بالا بوده اند. بدین ترتیب نگارنده در این پژوهش وندهایی با بسامد پایین تر از ۵۰ را به عنوان وندهای سترون، همچنین وندهایی با بسامد کمتر از ۲۰۰ را به عنوان وندهای نیمه زایا و در نهایت وندهایی یا بسامد وقوع بیش از ۲۰۰ را به عنوان وندهای زایا قلمداد کرده ام و این تقسیم بندی بر مبنای بسامد یعنی تاریخی می باشد. از طرفی دیگر پس از تحلیل داده های مورد بررسی، پیشوندهای باز- بر- در- فرا- فراز- فرو- فرود- وا- ور- را به عنوان پیشوند های فعلی اشتقاقی، پیشوندهای ابر- ام- با- بل- بلا- بی- پاد- پار- پری- پس- پیش- ڈش- سر- شاه- ضد- غیر- لا- ن- نا- هم- را به عنوان پیشوندهای غیر فعلی اشتقاقی و در نهایت پیشوندهای ب- می- ن- را به عنوان پیشوندهای فعلی تصریفی معرفی

نمودیم. همچنین در ادامه، پیشوندهای ابر- ام- پاد- پار- دُش- دژ- شاه- پاد- نَ- (وند تصریفی) را به عنوان پیشوند های حافظ مقوله و نیز پیشوندهای با- باز- بر- بِل- بلا- بی- پس- پری- پیش- در- سر- فرا- فرو- لا- نَ- (ونداشتقاقی) نا- وا- ور- هم- را به عنوان پیشوندهای تغییر دهنده مقوله یا زیر مقوله برشمردیم.

ملاک چنین تقسیم بندی براساس تغییرات ایجاد شده در مقوله دستوری واژه های مشتق پیشوندی است.

به طوری که چنانچه با افزودن پیشوندها، تغییری در مقوله دستوری و یا حتی زیر مقوله پایه های مورد بررسی رخ داده باشد، در آن صورت چنین پیشوندهایی را به عنوان پیشوندهای تغییر دهنده مقوله و یا زیر مقوله واگر تغییر نه در زمینه مقوله دستوری و نه در زمینه زیر مقوله مشاهده شد، پیشوندهای مرتبط با آنها را به عنوان پیشوندهای حافظ مقوله ارائه

نمودیم. در رابطه با مبحث شبه پیشوندها نیز با بررسی داده های گرد آوری شده ۳ پیشوند "شاه-، سر- و خر-" را

به عنوان شبه پیشوندهای زبان فارسی امروز معرفی نمودیم. به عنوان مثال "شاه-" در بسیاری از نمونه های جمع آوری شده علاوه بر معنای اصلی و اولیه خود(حکمران و پادشاه) با معنای جدید(اصلی، عمده، بزرگ و مهم) در کلمات غیر بسیطی نظیر: شاه بال و شاه برگ یافت شد. در موارد بسیاری نیز "سر-" علاوه بر معنای اولیه خود (قسمت فوقانی بدن)، در معانی ثانویه «رئیس، ارشد و فرمانده» در ترکیباتی نظیر سر آشپز و سر بازرس، «آغاز و ابتدا» در سر مقاله مقاله ای که در ابتدای مجله یا روزنامه درباره مسائل مهم روز نوشته شود) و «قسمت فوقانی» در واژه هایی نظیر:

سر بخاری (جای طاقچه مانند در بالای بخاری یا شومینه) و سربرگ (کاغذی که نام و نشانی سازمان یا شخصی در بالای آن چاپ می شود). به کار رفته است.

و در نهایت شبه پیشوند "خر-" نیز علاوه بر معنی اصلی خود که نام حیوان است (الاغ)، به عنوان جزء پیشین برخی کلمات مرکب با معانی «بزرگ، درشت» یا «کثرت» در واژه های خر سنگ (سنگ بسیار بزرگ و نتراشیده)، خر مهره، خر مگس، خر گوش مشاهده شد. مقاله ای که در ابتدای مجله یا روزنامه درباره مسائل مهم روز نوشته شود) و «قسمت فوقانی» در واژه هایی نظیر:

سر بخاری (جای طاقچه مانند در بالای بخاری یا شومینه) و سربرگ (کاغذی که نام و نشانی سازمان یا شخصی در بالای آن چاپ می شود). به کار رفته است.

و در نهایت شبه پیشوند "خر-" نیز علاوه بر معنی اصلی خود که نام حیوان است (الاغ)، به عنوان جزء پیشین برخی کلمات مرکب با معانی «بزرگ، درشت» یا «کثرت» در واژه های خر سنگ (سنگ بسیار بزرگ و نتراشیده)، خر مهره، خر مگس، خر گوش مشاهده شد.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می نمایم.

نام دانشکده:

نام استاد راهنما:

سمت علمی:

رئیس کتابخانه:

فهرست مطالب

فصل اول

شماره صفحه

۱	۱-۱ مقدمه
۲	۲-۱ بیان مسئله
۴	۳-۱ اهمیت و ضرورت پژوهش
۱۲	۴-۱ پرسشهای پژوهش
۱۳	۵-۱ هدف پژوهش
۱۳	۶-۱ روش شناسی
۱۳	۷-۱ ابزار تجزیه و تحلیل داده ها
	فصل دوم
	الف مطالعات ایرانیان
۱۵	۱-۲ مقدمه
۱۵	۲-۲ واژه
۲۶	۳-۲ تکواژ و انواع آن
۳۴	۴-۲ تکواژ گونه
۳۹	۵-۲ فرآیندهای واژه سازی
۴۲	۱-۵-۲ شرایط لازم برای واژه سازی
۵۲	۲-۵-۲ اشتقاق

۵۹	۶-۲ نکاتی مرتبط با وندها
	۱-۶-۲ تحول معنایی وندها
۶۲	۲-۶-۲ جایگاه اتصال وند به پایه
۶۴	۳-۶-۲ تبدیل واژه به وند و بالعکس
۷۱	۴-۶-۲ شبه وند چیست؟
۷۵	۷-۲ زایایی وندها

ب: مطالعات غیرایرانیان

۷۸	۸-۲ واژه
۸۷	۹-۲ تکواژ و انواع آن
۹۲	۱۰-۲ تکواژگونه
۹۶	۱۱-۲ فرایند واژه سازی
	۱-۱۱-۲ شرایط لازم برای واژه سازی
۱۰۱	۱۲-۲ نکاتی مرتبط با وندها
۱۰۱	۱-۱۲-۲ جایگاه اتصال وند به پایه
۱۰۵	۲-۱۱-۲ تبدیل واژه به وند و بالعکس
۱۰۷	۱۳-۲ زایایی وندها

فصل سوم

- ۱۱۵ ۳-۱ مفاهیم بنیادین صرف از دیدگاه بائر
- ۱۱۵ ۱-۱-۳ واژه و عناصر کوچکتر از آن
- ۱۱۹ ۲-۱-۳ معیارهای تشخیص صورت کلمه
- ۱۲۴ ۳-۱-۳ مفهوم تکواز از دیدگاه بائر
- ۱۲۹ ۲-۳ زایایی
- ۱۲۹ ۱-۲-۳ زایایی به عنوان یک طیف
- ۱۳۰ ۲-۲-۳ زایایی به عنوان یک مفهوم همزمانی
- ۱۳۲ ۳-۲-۳ بازدارندگی و انواع آن
- ۱۳۶ ۴-۲-۳ نیمه زایایی
- ۱۳۷ ۳-۳ تصریف و اشتقاق

فصل چهارم

- ۱۴۸ ۱-۴ مقدمه
- ۱۵۰ ۲-۴ پیشوندهای فعلی و پیشوندهای غیر فعلی
- ۱۵۱ ۱-۲-۴ پیشوندهای فعلی تصریفی
- ۱۵۵ ۲-۲-۴ پیشوندهای فعلی اشتقاقی
- ۱۶۲ ۳-۲-۴ پیشوندهای غیر فعلی اشتقاقی
- ۱۸۱ ۳-۴ شبه پیشوندهای زبان فارسی
- ۴-۴ وندهای حافظ مقوله و وندهای تغییر دهنده مقوله یا زیر مقوله
- ۱۸۷ ۱-۴-۴ پیشوندهای حافظ مقوله

۱۸۷

۲-۴-۴ پیشوندهای تغییر دهنده مقوله یا زیر مقوله

۲۰۳

۵-۴ زایایی

۲۱۴

۶-۴ تکواژگونگی

فصل پنجم

۲۲۴

خلاصه و نتیجه گیری

کتابنامه

واژه نامه (فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی)

پیوستها

فهرست جدولها

شماره صفحه	عنوان
۱۳۱	جدول ۱-۴ پیشندهای تصریفی و اشتقاقی فعل ساز و غیر فعل ساز
۱۴۵	جدول ۲-۴ انواع وندهای حافظ مقوله و وندهای تغییر دهنده مقوله یا زیر مقوله
۱۵۳	جدول ۳-۴ تقسیم بندی پیشندها به لحاظ زایایی

فصل اول

مقدمه

در بررسی پدیده های اجتماعی و طبیعی شاید به کمتر پدیده ای برخورد کنیم که به اندازه زبان انعطاف پذیر و تحول طلب باشد.

کشانی (۱۳۷۱، ص ۷) بر این باور است که زبان مانند هر پدیده اجتماعی دیگر در حال تحول است و بر اساس قوانینی که بیشتر آنها بر ما پوشیده است، خود را با تحولات زمان هماهنگ و همسو می کند و به سرعت بافت بیرونی یعنی واژگان و بافت درونی یعنی ساختار خود را متحول می کند تا با تغییرات پیش آمده در سایر پدیده ها، خود را هماهنگ سازد. وی همچنین ادامه می دهد که زبان ابزاری است بسی ارزشمند که پی بردن به رازهایش ما را توانا می سازد به زیروم های تحولات دوران های اجتماعی بشری دست یابیم و اسرار پیشرفته ها و عقب ماندگی های آنها را کشف کنیم. طبیعتاً بهره گیری از چنین ابزاری که در بافت خود پیچیدگی های بسیاری پنهان کرده است، کار چندان ساده ای نیست. قرن ها تلاش زبان شناسان و دیگر دانشمندان گو اینکه به نتایج ارزشمندی رسیده است اما هنوز نتوانسته است بیشتر پیچ و خم های قواعد تحول زبان را بر ما روشن سازد.

۱-۲ بیان مسئله پژوهش

در این میان فرایند واژه سازی و اصول و قواعد آن در تغییر و تحول زبان نقش به سزایی دارد. به اعتقاد رحیمی فر (۱۳۸۱، ص ۹) گاهی همگام با تحولات اجتماعی، طبیعی و پیشرفتهای تکنولوژی، مراکز رسمی و دانشمندان معینی دور هم جمع می شوند و واژه هایی ابداع می کنند که آنها را «نوواژه»^۱ می نامند و زمانی اختراع واژگان نه توسط متخصصان زبان بلکه توسط گویشوران زبان که بعضاً از اصول زبان شناسی هیچ اطلاعی ندارند، صورت می گیرد.

^۱ neologism

به باور وی (همان، صص ۱۰-۱۲) برای به وجود آمدن یک واژه دلایل متعددی وجود دارد. گاهی به سبب اختراع یک وسیله جدید یا پدید آمدن موضوعی تازه نیازمندیم برای آن نامی اختیار کنیم، مانند رایانه. ولی گاهی در زبان نیاز آشکاری به وجود واژه یا واژه های خاصی نیست بلکه به نظر می رسد گروهی به خاطر حفظ اعتبار اجتماعی از کلماتی استفاده می کنند مانند کاربرد موبایل به جای تلفن همراه. در موارد دیگر واژه ای برای تأثیرگذاری روی اذهان و یا برای صرفه جویی در وقت و فضا به کار گرفته می شود. نظیر عبارت «ایرنا» برای خبرگزاری جمهوری اسلامی که عموماً در جراید توسط روزنامه نگاران به کار می رود. زمانی هم واژه ای اختراع می شود صرفاً به جهت این که گویشور، واژه مورد نیاز برای موقعیتی خاص رابه خاطر نمی آورد و عبارتی را فی البداهه می سازد نظیر واژه سیاه برای پپسی کولا.

همان گونه که می دانیم واژه ها، بخشی از دانش زبانی و دستور ذهنی انسان را تشکیل می دهند. در حقیقت واژه، واحد آوایی معنا دار است و در واژگان ذهنی با صورت آوایی خاص خود ذخیره می شود تا تلفظ آن را مشخص سازد. اغلب گویشوران همه روزه از هزاران واژه در گفتار خود استفاده می کنند بدون آنکه هرگز به این واژه ها بیندیشند و معمولاً از مهارت فوق العاده خود در به یاد آوردن و استفاده از واژه ها آگاهی ندارند. بدون هیچ تردیدی واژه ها بر روی هم و به گونه ای نامنظم انباشته نشده اند چرا که در آن صورت انسان نمی توانست با سرعت و دقت از میان هزاران واژه انباشته شده، واژه های مورد نیاز خود را بیابد. بنابراین تصور می شود که واژه ها به شکلی سازمان یافته در نظامی پیچیده ذخیره شده باشند و بر مبنای ترتیب به کار رفته در ذخیره سازی این عناصر بتوان آن ها را بازیابی کرد. ذخیره ذهنی واژه های هر فرد را واژگان ذهنی او می نامند. تعداد واژگان ذهنی متغیر است و

واژه های جدید مرتباً به آن اضافه می شوند و تعدادی از مجموعه واژگان ذهنی، منسوخ و فراموش می گردند. در واقع توانش زبانی گویشوران به آنها این امکان را می دهد که در صورت احساس نیاز، به فراخور وضعیت موجود دست به واژه سازی بزنند. از جمله فرایندهای واژه سازی که در اختیار ما قرار دارد، فرایند اشتقاق است که در واقع نوعی وند افزایی به شمار می آید.

۱-۳ اهمیت و ضرورت پژوهش

باتوجه به مقایسه تعداد پیشوندها و پسوندها در آثار بسیاری از محققان ایرانی، تعداد پیشوندها به مراتب بسیار کمتر از پسوندهاست و لذا زبان فارسی را زبان پسوندی دانسته اند.

از آن جایی که شمار کارهای تحقیقاتی انجام گرفته بر روی پسوندها در زبان فارسی در مقایسه با پیشوندها به مراتب گسترده تر و بیشتر است و نیز آنکه بسیاری از محققان بیشتر به لحاظ تاریخی به مطالعه پیشوندها پرداخته اند و به کاربرد امروزی پیشوندها در فارسی معاصر چندان که باید و شاید پرداخته نشده است، لذا در این رساله برآنیم تا با بررسی و مطالعه داده های گردآوری شده از فرهنگ بزرگ سخن، به جمع آوری و تحلیل بسامد وقوع پیشوندهای زبان فارسی در گونه نوشتاری پردازیم و مشخص کنیم که در فارسی امروز بسامد کاربرد کدام پیشوندها بیشتر است زیرا که در فارسی امروز پیشوندهای اشتقاقی و تصریفی فعال و نیمه فعال که در خور لغت سازی باشند اندک اند.

تکواژهای وابسته موسوم به وند را در زبان فارسی می توان با توجه به نقش ساختاری شان یعنی نقشی که در ساختمان کلمات ایفا می کنند، به وند های اشتقاقی و تصریفی تقسیم کرد. اما در زبان انگلیسی تمام پیشوندها اشتقاقی اند و پسوند ها به دو نوع اشتقاقی و تصریفی تقسیم می شوند. به این ترتیب نقش دستوری وندها از زبانی به زبان دیگری تفاوت دارد. وند های اشتقاقی نقش واژه سازی دارند به این معنی که واژه جدیدی می سازند که مدخل واژگانی فرهنگهای لغت را تشکیل می دهد، کاربردشان

نظام مند و عام نیست یعنی با همه اعضای یک مقوله از کلمات به کار نمی روند، تعدادشان از وندهای تصریفی بیشتر است و از نظر محل قرار گرفتن در مقایسه با وندهای تصریفی معمولاً به پایه کلمه نزدیکترند. امکان افزایش و یا کاهش تعداد وندهای اشتقاقی آنها را در یک فهرست باز قرار می دهد.

در مقابل وندهای تصریفی با مفاهیم دستوری سروکار دارند و هیچ گاه واژه جدید نمی سازند بلکه صورتهای تصریفی کلمه را به دست می دهند، کاربردشان قیاسی است یعنی با همه اعضای یک مقوله از کلمات می توانند به کار روند و کمتر استثناء می پذیرند. اتصال وندهای اشتقاقی به پایه اغلب منجر به تغییر مقول آن می شود. به عنوان مثال در اتصال پیشوند [بی-] + [خبر] اسم ← [بی خبر] صفت و [بلا-] + [مانع] اسم ← [بلا مانع] صفت، از دو اسم "خبر" و "مانع" صفات "بی خبر" و "بلا مانع" را ساخته ایم. البته وندهای اشتقاقی همواره مقوله پایه را تغییر نمی دهند بلکه به سبب فراوانی چنین رویدادی از تغییر مقوله به منزله یک معیار شناسایی استفاده می شود. به عنوان مثال در افزودن پیشوند «-دُش» به پایه ای از مقوله اسم، واژه «دُشوآژه» حاصل می شود بدون تغییر مقوله و یا از افزودن پیشوند «-نا» به صفت "مهربان"، مجدداً صفت "نامهربان" ساخته می شود. همچنین افزودن وند اشتقاقی به پایه، معنا و مفهومی به آن می افزاید که گاه غیر قابل پیش بینی است. برای نمونه صفت «روا» که از افزودن پسوند «-ا» به ریشه فعلی ساخته شده است، حالتی ثابت به معنای «کننده یا فاعل» فعل رفتن را نشان نمی دهد، بلکه به معنای «جایز و سزاوار» تعبیر می شود.

معیار دیگری که برای تشخیص وند اشتقاقی از تصریفی مطرح می شود، معیار زیایی است. زیایی را به معنای امکان افزودن وند به پایه جدید تلقی می کنیم. همان طور که پیشتر نیز بدان اشاره شد، وند تصریفی بدون استثنا به تمام پایه های محتمل افزوده می شود در حالی که وند اشتقاقی با محدودیت